

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ У НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДАХ

Критично оцінено формування нормативно-законодавчої бази, що регулює діяльність недержавних пенсійних фондів в умовах трансформаційних процесів на ринку фінансових послуг. Проілюстровано особливості організації та методики бухгалтерського обліку в недержавних пенсійних фондах в Україні.

Критически оценено формирование нормативно-законодательной базы, регулирующей деятельность негосударственных пенсионных фондов в условиях трансформационных процессов на рынке финансовых услуг. Проиллюстрированы особенности организации и методики бухгалтерского учета в негосударственных пенсионных фондах Украины.

The formation of normative-legislative base which regulates the activity of non state pension funds during transformation processes at the market of financial services is critically estimated. The peculiarities of the organization and the methods direction of accounting activity of non state pension funds in Ukraine are illustrated.

Постановка проблеми. Розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення є одним із найважливіших напрямів вирішення проблеми пенсійного забезпечення майбутніх поколінь. Вкладення громадян багатьох країн світу в недержавні пенсійні фонди вже більше століття демонструють свої переваги перед іншими можливими способами довгострокових вкладень, допомагаючи не тільки уникнути знецінювання грошей у результаті інфляції, але й одержувати стабільний і високий дохід. Більшість країн розглядає впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення як складову державної пенсійної політики.

В Україні недержавні пенсійні фонди (НПФ) у вигляді господарчих товариств існували ще з 90-х років. У своїй діяльності вони керувалися загальним законодавством, яке не враховувало особливостей такого соціально значущого сегменту фінансового ринку, як недержавні пенсійні фонди, що створювало ґрунт для фінансових махінацій.

З прийняттям у 2003 р. Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [1] фондам, створеним до набуття цим законом чинності, пропонувалося впродовж певного терміну привести свою діяльність і організацію у відповідність до його положень, деякі фонди безслідно зникли, а найбільш великі та стабільні працюють донині за новим законодавством.

Станом на 30.09.2010 р. в Україні зареєстровано 102 НПФ із загальним обсягом активів 1057,3 млн. грн. [12]. Проте у структурі сукупної величини активів небанківських фінансових установ України частка активів НПФ становить лише 0,7% (для порівняння: у США вона дорівнює 24,1%) [5]. Причинами незначних темпів розвитку НПФ порівняно з розвинутими країнами є недовіра людей до фінансових установ, недостатня надійність фінансових інструментів для інвестування пенсійних активів, високий рівень корупції тощо.

Новий етап розвитку пенсійної реформи в Україні, який розпочався наприкінці 2010 р., актуалізує увагу до недержавного пенсійного забезпечення. Суб'єктами системи недержавного пенсійного забезпечення є недержавні пенсійні фонди, страхові організації та банківські установи. Основним суб'єктом цієї системи є недержавний пенсійний фонд, метою діяльності якого є інвестування фінансових активів та розподіл отриманого прибутку між засновниками й довірцями відповідно до правових норм і конкретної угоди.

В умовах динамічного розвитку ринку фінансових послуг діяльність НПФ потребує всебічного теоретико-методологічного дослідження вітчизняними науковцями-економістами. На сьогодні відсутня достатня кількість науково обґрунтованих розробок з методології і організації бухгалтерського обліку в недержавних пенсійних фондах відповідно до вимог міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і звітності. Така ситуація не може викликати довіру у потенційних вкладників до діяльності цього важливого фінансового інституту, стримує їх бажання інвестувати кошти в розвиток фондового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільший інтерес вкладників НПФ викликає інформація щодо результатів діяльності фондів, збереження та ефективного управління ними пенсійними активами, впевненості в достовірності даних фінансових звітів. Зацікавленими сторонами у забезпеченні умов для формування саме такої інформації є й законодавці, урядовці, учасники фондового ринку. Дослідженням цього напрямку займається Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг в особі таких авторів, як А. Рибальченко, А. Ткач, В. Никитенко, О. Нелипович, Т. Сальникова, А. Бахмач, В. Суслов, А. Камінський, Д. Леонов та ін., які аналізують досвід зарубіжних держав, а також працюють над вдосконаленням нормативно-правової бази, що регулює діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні, порядок розкриття інформації в системі недержавного пенсійного забезпечення. Що стоїть питання методології й організації бухгалтерського обліку в НПФ, як окремого напрямку

прикладних наукових знань у сучасних умовах розвитку ринку фінансових послуг, то ця тема на сьогодні є відкритою та недостатньо дослідженою.

Метою статті є аналіз сучасного стану нормативно-законодавчої бази, що регулює облік та діяльність недержавних пенсійних фондів, а також визначення напрямів удосконалення та розвитку бухгалтерського обліку в недержавних пенсійних фондах.

Виклад основного матеріалу. НПФ є спеціалізованими професійними операторами фінансового ринку, які працюють винятково з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників НПФ, їх інвестування та здійснення пенсійних виплат і мають статус неприбуткової організації. Об'єднання капіталів багатьох вкладників дозволяє розширити спектр інвестиційних можливостей і здійснювати професійне управління коштами.

Законодавством України [1, ст. 6] передбачено три види недержавних пенсійних фондів (табл. 1), діяльність яких регулюється низкою законодавчих та нормативних документів [1–10].

Таблиця 1. Види недержавних пенсійних фондів

Види недержавних пенсійних фондів	Засновники	Учасники
Відкритий пенсійний фонд	Юридичні особи (крім тих, діяльність яких фінансується за рахунок державного бюджету України або місцевих бюджетів)	Будь-які фізичні особи, незалежно від місця й характеру їхньої роботи
Корпоративний пенсійний фонд	Юридичні особи-роботодавці, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники	Винятково фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками й роботодавцями-платниками такого фонду
Професійний пенсійний фонд	Об'єднання юридичних осіб-роботодавців або фізичних осіб, включаючи профспілки або фізичних осіб, зв'язані за родом їхньої професійної діяльності	Винятково фізичні особи, зв'язані за родом їхньої професійної діяльності

Для пенсійних фондів недержавне пенсійне забезпечення є винятковим видом діяльності. Єдиним органом управління пенсійного фонду є Рада пенсійного фонду у складі не менше п'яти осіб [1, ст. 13]. Рада фонду укладає відповідні договори з компаніями з управління активами, банком-зберігачем та з адміністратором, який має ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів.

Порядок подання адміністратором інформації про виконання вимог щодо укладення договорів визначається Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Професійний адміністратор може утворюватися фізичними та юридичними особами, в тому числі особами, що є засновниками пенсійних фондів будь-якого виду, в формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю.

Схема функціонування НПФ згідно з законодавством України наведена на рис. 1.

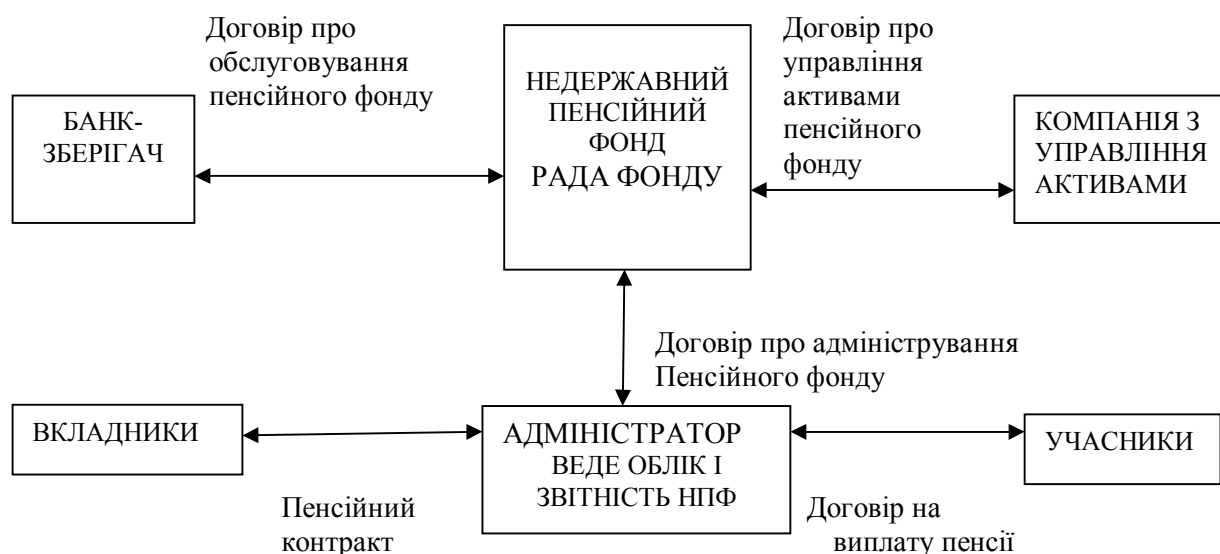

Рис. 1. Схема функціонування недержавного пенсійного фонду (авторська розробка).

Держава гарантує дотримання законодавства з метою захисту майнових прав і законних інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення шляхом здійснення нагляду та контролю відповідними державними органами.

Органи державного регулювання діяльності НПФ та напрями нагляду і контролю за його здійсненням подані автором у табл. 2.

Таблиця 2. Суб'єкти та об'єкти нагляду та контролю діяльності НПФ

Суб'єкти	Об'єкти	Напрями нагляду і контролю
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг	Діяльність недержавних пенсійних фондів, адміністраторів пенсійних фондів	Додержання встановлених критеріїв та нормативів щодо ліквідності; капіталу та платоспроможності; прибутковості; якості активів та ризиковості операцій; якості систем управління та управлінського персоналу; додержання правил надання фінансових послуг [1, ст. 29]
Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку	Діяльність осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів	Контроль за достовірністю інформації, що надається емітентами та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, контролюючим органам [3, ст. 3]
Антимонопольний комітет України	Захист економічної конкуренції у системі накопичувального пенсійного забезпечення	Дотримання законодавства про захист економічної конкуренції у системі накопичувального пенсійного забезпечення, отримання інформації від НПФ в межах повноважень, визначених законом [4]

Органи нагляду та контролю зобов'язані:

- надавати один одному інформацію, яка є необхідною для здійснення ними регулювання у системі накопичувального пенсійного забезпечення, та необхідні консультації;
- оприлюднювати перелік юридичних осіб, які займаються діяльністю у системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- здійснювати інші дії з координації своєї діяльності, передбачені законодавством з регулювання ринків фінансових послуг, у тому числі спільні перевірки відповідних осіб, що надають послуги у системі накопичувального пенсійного забезпечення.

Для збереження пенсійних заощаджень державою встановлено такі механізми [1]:

1. Аудиторські перевірки. Результати фінансової діяльності НПФ не рідше одного разу на рік перевіряє незалежна аудиторська компанія. НПФ зобов'язаний публікувати її висновки в засобах масової інформації.

2. Збереження пенсійних активів. Пенсійні активи НПФ перебувають поза балансом обслуговуючих суб'єктів, що повністю забезпечує їх збереження незалежно від фінансового стану цих суб'єктів.

3. Обмеження використання пенсійних активів. Пенсійні активи, що накопичуються у пенсійному фонді, можуть бути використані винятково для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань фонду перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення.

4. Граничні тарифи на оплату послуг. Граничні тарифи на оплату послуг з адміністрування пенсійного фонду встановлюються національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

5. Процедура ліквідації. Пенсійний фонд не може бути проголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство. У разі ліквідації пенсійного фонду пенсійні кошти учасників фонду відповідно до їх письмових заяв переводяться до інших пенсійних фондів, страхових організацій або на пенсійні депозитні рахунки.

6. Конфіденційність інформації. Не підлягає розголошенню та оприлюдненню (є конфіденційною) інформація про пенсійні внески, пенсійні виплати та суму пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника пенсійного фонду.

7. Інформаційна відкритість. Недержавні пенсійні фонди інформують громадськість про здійснювану ними діяльність шляхом оприлюднення інформації у порядку, встановленому національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, в друкованих та електронних засобах масової інформації.

НПФ, як суб'єкти господарювання, зобов'язані вести поточний облік та надавати фінансову звітність згідно з вимогами нормативно-законодавчих документів.

Відповідно до вимог, встановлених Національною комісією з регулювання ринку у сфері фінансових послуг, головний бухгалтер НПФ зобов'язаний [6]:

а) мати повну або базову вищу освіту (освітньо-кваліфікаційний рівень магістра, спеціаліста, бакалавра);

б) пройти підвищення кваліфікації та скласти екзамен на відповідність знань професійним вимогам за типовою програмою підвищення кваліфікації головних бухгалтерів, складеною за напрямом діяльності фінансової установи та затвердженою Національною комісією з регулювання ринків у сфері фінансових послуг. Тривалість курсу підвищення кваліфікації повинна становити не менше 72 годин;

в) мати стаж роботи на керівних посадах, пов'язаних з фінансовою або бухгалтерською діяльністю, або стаж роботи на ринках фінансових послуг на посадах, пов'язаних з фінансовою або бухгалтерською діяльністю, – не менше двох років, зокрема, на ринках фінансових послуг – не менше 1 року;

г) протягом останніх п'яти років не бути керівником, фінансовим директором або головним бухгалтером фінансової установи, визнаної банкрутом, підданої процедурі примусової ліквідації або до якої було застосовано захід впливу відповідним органом, який здійснює регулювання ринків фінансових послуг, у вигляді відсторонення керівництва від управління фінансовою установою та призначення тимчасової адміністрації;

д) не мати непогашеної судимості за умисні злочини, злочини у сфері господарської та службової діяльності, а також не бути позбавленим права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю.

Серед напрямів поточного бухгалтерського обліку діяльності НПФ можна визначити такі:

- персоніфікований облік учасників;
- збір добровільних пенсійних внесків вкладників відповідно до обраної пенсійної схеми;
- пенсійні виплати одержувачам;
- облік витрат діяльності пенсійного фонду;
- інвестування пенсійних активів через компанії з управління пенсійними активами згідно з визначеною інвестиційною декларацією;
- облік прибутку (збитку) та його розподіл між учасниками;
- ведення окремого обліку власних коштів (фонд засновника) та пенсійних накопичень (фонд одержувача).

Адміністратор пенсійного фонду забезпечує єдину методологію ведення бухгалтерського обліку та відображення фінансово-господарських операцій, які здійснюються фондом як суб'єктом недержавного пенсійного забезпечення [1]. Зобов'язання та відповідальність адміністратора щодо організації та ведення бухгалтерського обліку пенсійного фонду визначаються в договорі про надання послуг з адміністрування цього пенсійного фонду.

На підставі первинних документів в поточному обліку адміністратора НПФ відбувається проведення основних господарських операцій, які систематизовані автором у табл. 3.

НПФ та компанії, які їх обслуговують, щороку проходять перевірку незалежними аудиторськими компаніями. Причому один і той самий аудитор не може провадити перевірку двох і більше юридичних осіб, що обслуговують фонд [9].

Аудиторські перевірки можуть проводитися аудиторами, які:

- а) мають відповідний сертифікат;
- б) не мають взаємовідносин щодо права власності з фінансовою установою, діяльність якої перевіряється, не мають заборгованості перед цією установою або іншого конфлікту інтересів;
- в) внесені до відповідних реєстрів, що ведуться державними органами, які здійснюють регулювання діяльності фінансових установ та ринків фінансових послуг.

Адміністратори НПФ складають та подають до Національної комісії з регулювання у сфері ринків фінансових послуг фінансову звітність двох видів [1]:

1. Звітність про діяльність пенсійного фонду.
2. Звітність про здійснення діяльності з адміністрування пенсійних фондів.

Фінансова звітність подається у такі строки: квартальна – не пізніше 25-го числа місяця, що настає за звітним кварталом; річна – протягом кварталу після закінчення року, але не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним. Інформацію подають в електронній та паперовій формах.

Висновки. Незважаючи на певні досягнення у створенні та розвитку законодавчо-нормативної бази, що регулює організацію та методику бухгалтерського обліку в недержавних пенсійних фондах, на сьогодні існує комплекс проблем, які потребують вирішення, зокрема:

Таблиця 3. Відображення основних господарських операцій НПФ в обліку

Первинний документ	Зміст операції	Кореспонденція рахунків	
		Дебет	Кредит
Укладені пенсійні контракти, виписка з поточного рахунку пенсійного фонду	Надходження пенсійних внесків до НПФ	311	41
Виписка з поточного рахунку пенсійного фонду	Внески, які надійшли до пенсійного фонду помилково або щодо яких не з'ясовано особу учасника пенсійного фонду, та/або не з'ясовано підстави для платежу чи особу вкладника	311	685
Письмова вимога платника, виписка з поточного рахунку пенсійного фонду	Повернення коштів, що надійшли помилково на рахунок пенсійного фонду	685	311
Бухгалтерська довідка	Внески до пенсійного фонду, щодо яких не з'ясовано особу платника та підстави для перерахування, якщо такі не було своєчасно витребувані платником (минув строк позовної давності)	311	752
Бухгалтерський розрахунок	Нарахування пенсійної виплати	41	672
Бухгалтерський розрахунок	Утримання податку з доходів фізичних осіб згідно з чинним законодавством	672	641
Платіжне доручення адміністратора	Перерахування пенсійних виплат зберігачем	672	311
Розпорядження адміністратора, платіжне доручення та персоніфікована відомість до банку-зберігача	При здійсненні пенсійних виплат учасникам через підприємства поштового зв'язку	377	311
Бухгалтерська довідка	Зарахована заборгованість за фактично виплаченими сумами учасникам фонду через підприємства поштового зв'язку	672	377
Договори, укладені Радою пенсійного фонду з адміністратором, компаніями з управління активами, банком-зберігачем, аудитором та ін. суб'єктами	Нарахована плата за послуги, надані пенсійному фонду	92	685
Виписка банку	Оплата послуг, наданих пенсійному фонду	685	311
Інвестиційна декларація	Відображені фінансові інвестиції в об'єкти інвестування	14, 35	311
Бухгалтерський розрахунок	Відображена дооцінка фінансових інвестицій	35	733, 746
Бухгалтерський розрахунок	Відображена уцінка фінансових інвестицій	975	143
Бухгалтерський розрахунок	Нараховані відсотки за інвестиціями в боргові цінні папери, що утримуються до їх погашення	373	732
Бухгалтерський розрахунок	Відображена сума амортизації дисконту від амортизованої собівартості інвестиції	143	733
Бухгалтерський розрахунок	Відображена сума амортизації премії від амортизованої вартості інвестиції	952	143
Бухгалтерський розрахунок	Відображений прибуток пенсійного фонду	79	441
Бухгалтерський розрахунок	Відображений збиток пенсійного фонду	442	79
Бухгалтерський розрахунок	Відображена сума прибутку, який підлягає розподілу між учасниками	441	443
Бухгалтерський розрахунок	Збільшені зобов'язання перед учасниками при розподілі на їх користь прибутку від інвестування активів пенсійного фонду	41	443
Бухгалтерський розрахунок	Зменшення зобов'язань перед учасниками внаслідок розподілу (покриття) збитку від інвестування пенсійних активів на суму збитку в розрахунку на кожного учасника	41	442

- низький рівень довіри населення до переваг ринку фінансових послуг, що можна вирішити лише за умови реалізації владою антикорупційних заходів, досягнення політичної стабільності в країні;

- відсутність національного Положення (стандарту) бухгалтерського обліку, яке визначає методологічні принципи формування в бухгалтерському обліку інформації про діяльність у недержавних пенсійних фондах;

- адміністратори пенсійних фондів й компанії з управління активами в переважній більшості зареєстровані у вигляді ТОВ і регулятивно не зобов'язані добровільно розкривати фінансову звітність у такому форматі, як акціонерні товариства;

- недостатня кількість фахівців з МСФЗ, які працюють в напрямку впровадження міжнародного досвіду організації обліку та звітності в НПФ;

- відсутність єдиної методики порівняння, єдиного механізму обліку результатів діяльності НПФ з дотриманням міжнародних норм і стандартів обліку та звітності;

- недосконале методичне забезпечення бухгалтерського обліку і звітності у недержавних пенсійних фондах, що створює певні труднощі для бухгалтерів-практиків.

Розглянуті питання щодо подальшого вдосконалення організації та методики обліку в НПФ мають дискусійний характер і потребують подальшого дослідження.

Література

1. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 року №1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15/>.
2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=2664-14>.
3. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=448%2F96-%E2%F0>.
4. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.93р. №3659-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3659-12>.
5. Камінський А.Б., Леонов Д.А. Розкриття інформації в системі недержавного пенсійного забезпечення: обґрунтування доцільності та практика реалізації / А.Б. Камінський, Д.А. Леонов // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 62–72.
6. Кваліфікаційні вимоги до бухгалтерів фінансових установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eduforbookkeepers.blogspot.com/2011/04/blog-post_03.html.
7. МСБО 26 «Облік та звітність за програмами пенсійного забезпечення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua/.../МСБО_26.pdf.
8. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних операцій недержавних пенсійних фондів, затв. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг 09.12.2004 р. № 2968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.9480.0.
9. Методичні рекомендації щодо формату аудиторського висновку за наслідками проведення аудиту річної фінансової звітності недержавного пенсійного фонду та адміністратора недержавних пенсійних фондів, затв. 10.12.2005 р. № 5203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.nau.ua/doc/?code=v5203486-05.
10. Положення про подання адміністратором недержавного пенсійного фонду звітності з недержавного пенсійного забезпечення, затв. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 22.06.2004 р. № 1100 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG9497.html.
11. План заходів щодо впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності у небанківських фінансових установах, затв. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України 30.07.2009 р. № 595 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Dod RK 595.pdf-Foxit Phantom- \[Dod RK 595.pdf\]](http://www.dod.gov.ua/Dod_RK_595.pdf).
12. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за 9 місяців 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.